

DİVAN ŞİİRİNDE ŞEHRİN BEŞERDE GELİŞEN İZAHI

Ayşe YILMAZ*

Öz

Bebeklikte evle ve yuvayla başlayan mekân algısı, ilerleyen yaşlarda farklı değerler kazanıp çeşitli anlamlar yüklenir. Bu yapılanma, belleğe tutunarak edinilen bilgilerin içine yayılmış malumatlara dönüşür. İnsan yeri merakla şekillendirir, dönüştürür, her zaman daha yaşanılabilir kılmaya gayret eder. Böylece şehirler gelişir, büyür, kalabalıklaşır. Yerleşim merkezi manasındaki şehirlerde insan şahsiyet, meslek ve statü kazanır. Kişinin ömrünü sürdürdüğü şehir; yaşamak istediği, özlediği, hayallerinde kurguladığı yer olarak da türlü ifadelerde karşılık bulur. Bu yansıma şiire bir zenginlik olarak eklenir. Şair için beden, varlık, hisler ve fikirlerin bir şehir şeklinde tasavvuru türlü örneklerle güçlü, renkli, iddialı, düşündürücü ve derin bir tahayyül âlemi kurar. Şehir ve insan, bazı noktalarda aynılaşır. İnsan şehrin bir parçasıyken içinde kendi şehrini kurabilecek bir inşaya başlar. Bu aynı zamanda özünü tanıma, hislerini kelimelere daha tesirli dökebilme fırsatı sağlar. Divan edebiyatında insan ve şehrin güçlü, özgün hayaller ve ifadelerle zenginleşerek birlikte anıldığı bazı beyit ve bentlerde; şehrin, insana has bir öğeye dönüştüğü görülmüştür. Şairin iç dünyasını imar eden hem maziye hem de istikbale bakışını anlatan bu mısraların ortak yanı; şehrin genişliğini, gelişmişliğini, mamur-viran türlü hâleriyle sanatsal bir dünyayı içermesidir.

Bu çalışmada öncelikle şehrin insani his ve fikirlerle, şairin kabiliyeti ekseninde nasıl yeniden şekillendirildiği beyit/bent örnekleri eşliğinde ele alınacaktır. Seçilen belagat, muhabbet, güzellik, melahat, kanaat, sır, ümit şehirleri olumlu bir atmosfere sahipken bela, cünun, gam şehirleri âdeta karanlık bir perde olup okuru tesiri altına alır. Ardından beşerin şehirle tamamlanan parçaları olarak gönül/dil şehri, beden / vücut / ten / sine şehri ve can şehri örneklerle izaha kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bahsi geçen şiir örnekleri Yunus Emre, Âşık Ömer; Kadı Burhaneddin, Şeyhî, Ahmed Paşa, Necâti, Avnî, Behiştî, Mesîhî, Ferhad Paşa, Muhibbî, Zâtî, Fuzûlî, Bâkî, Figânî, Şeyhülislâm Yahyâ, Hayretî, Hayâlî, Haletî, Emrî, Bahâyî, Nâ'îlî, Nâbî, Nev'î, Neylî, Çelebizâde Âsım, Hâzık, Nedîm, Nevres-i Kadîm, Esrâr Dede, Keçecizâde İzzet Molla, Eşref Paşa divanlarından seçilmiştir. Bu sayede farklı yüzyıllarda yaşamış şairlerin bambaşka kabiliyet ve hayal düzeyleri ile iç içe geçmiş şehir ve beşer kavramlarını nasıl kullandıklarına dair örnekler ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, şehir, beşer, gönül şehri, muhabbet şehri.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karabük/Türkiye.:
ayseyilmaz@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9832-2416.

THE EXPLANATION OF THE CITY IN DİVAN POETRY

Abstract

The perception of space, which begins with the home and nest in infancy, acquires different values and meanings as one ages. This structuring transforms into information that spreads into the knowledge acquired by clinging to memory. Humans shape and transform places with curiosity, always striving to make them more livable. Consequently, cities develop, grow, and become crowded. In the cities that represent settlement centers, people gain identity, profession, and status. The city where a person lives his life also finds expressions in various forms as the place he wants to live, longs for, and constructs in his dreams. This reflection adds richness to poetry. For the poet, the conceptualization of the body, existence, feelings, and thoughts in the form of a city creates a strong, colorful, ambitious, thought-provoking, and profound imaginary world with various examples. In some aspects, the city and human become identical. While a person is a part of the city, he also begins to construct his own city within it. This also provides an opportunity to know oneself better and to express feelings more effectively in words. In some couplets and quatrains where humans and cities are mentioned together with powerful and original imaginations and expressions in Divan literature, it is seen that the city transforms into a human-specific element. The common feature of these lines, which construct the poet's inner world and describe his view of both the past and the future, is that they contain an artistic world with the city's spaciousness, development, and various states of prosperity and ruin.

In this study, first of all, how the city is restructured with human feelings and thoughts in the axis of the poet's ability will be explained with examples of couplets. Here, it has been observed that cities of eloquence, love, beauty, kindness, contentment, and hope have a positive atmosphere, while cities of trouble, madness, and sorrow are spread like a dark veil over the reader's mind world. Subsequently, attempts have been made to explain with examples the city of heart/language, city of body/corpus/flesh/bosom, and city of soul as parts completed with the city. The mentioned evidence has been selected from the Divans of Yunus Emre, Âşık Ömer; Kadı Burhaneddin, Şeyhî, Ahmed Paşa, Necâtî, Avnî, Behiştî, Mesihî, Ferhad Paşa, Muhibbî, Zâtî, Fuzûlî, Bâkî, Figânî, Şeyhülislâm Yahyâ, Hayretî, Hayâlî, Haletî, Emrî, Bahâyî, Nâ'îlî, Nâbî, Nev'î, Neylî, Çelebizâde Âsım, Hâzık, Nedîm, Nevres-i Kadîm, Esrâr Dede, Keçecizâde İzzet Molla, and Eşref Paşa. Thus, it has been tried to reveal the similarities in examples of the use of the concepts of city and human together by poets living in different centuries with completely different abilities and levels of imagination.

Keywords: Divan poetry, city, human, city of heart, city of love.

Giriş

Sanatın kelimelerle icrasında mekân, zaman, kişi unsurları; şairin akıl ve his âleminde beslenip gelişen kimliği ile yeteneği ekseninde kurulur. Bu zengin âlemin sınır ve tertiplerini genişleten güçlendirici tasvirler, okura duyularla aşinalık kazandırma girişimidir. Şehrin zihinde şekillenmesiyle okur, metnin coğrafyasına dâhil olurken kendi hikâyesini, estetik bir izahın penceresinden görebilme şansı yakalar. Kurulan hayalin keşif alanı, okurların aidiyet fikri geliştirebilmesi için insani öğeler ve tahlillerle örülür.

Mekân temel anlamda ikiye ayrılabilir. Bunlardan ilki kişinin bedenen olduğu yerdir. Burada nefes alır, yer, içer, uyur. Diğeri ise ruhunun aradığı yahut ait olduğu yerdir. Umudu, gelecek planları, arzuladığı huzur oraya aittir. “Mekân nesnelere bilgilendirdiği hem de onları içerdiği için, zamanın antitezinde, insanlığın sınırları çağdaş sınırların dışında rahata ermiştir” (Tally, 2020: 64). İnsanın bu keskin varoluştan sıyrılarak kendi rengine boyadığı dünyaya açılmasını sağlayan yol, sanattır. Burada, arayıştaki ruh anlam kazanabilir, yaralı benlik hafifler, karmaşa sadeleşir ve yaşam daha manalı bir hâl alabilir. Bu yüzden sanatçının ruhu her daim çırpınıştadır; bu belki bir kanatlanış değildir ama süregelen hareketlilik, onu uzun vadede umduğu bir noktaya taşıyabilir. “Şehir, her zaman bütünlüğün bir imajıdır; onun biçimi insanın kendisini âlemlerle bütünleştirme tarzını gösterir” (Burckhardt, 2013: 243).

“Bir yeri bilmek için bir kişi onu haritalar fakat aynı zamanda onu okur ve anlatır. Coğrafyacı Yi-Fu Tuan Space and Place: The Perspective of Experience eserinde belirli bir mekân alanının, bir duraklamaya sebep olduğu, gözlerin dinlendiği, kısa bir anda, onu hikâye anlatımı için bir özne hâline getirdiğinde bir ‘yer’ olduğunu belirtir” (Tally, 2020: 79). Kuşatıcı bir kap diyebileceğimiz mekân, insanın yaratıcılığı üzerindeki basınç kaynaklıdır. İnsanı şekillendirmek, dönüştürmek ve farklılaştırmak ister. Kant, mekâna dair şu tespitte bulunmuştur: “Mekân nesnel ve gerçek bir şey değildir ya da bir madde, bir kaza, bir ilişki değildir; o daha ziyade nesnel ve idealdir” (Tally, 2020: 52). Karmaşıklık düzeyi yükseldikçe sanat sistemi, insanlığın kurup durduğu bariyerleri aşar. Sanat ruhu huzurun bütün boyutlarıyla tanıştırır, algıları derinleştirir, zamanı esnetir ve kendini kanıtlama fırsatı yakalayan insana, olmak istediği dünyanın kapılarını aralar. Bu bir hayal hâlidir.

Bebekken evle ve yuvayla başlayan mekân algısı, yaş ilerledikçe çeşitlilik kazanır ve bilginin içine kılcal damarlar gibi yayılmış bir malumata dönüşür. Yer-yurt ile yersizlik-yurtsuzluk dönüşümünün yarattığı tezat; mekâna mahkûm insan için, sığınacağı yeni yerler arama mühletini doğurur. Bu düşlemekle mümkündür. “Doğduğumuz ev, bizi barındıran çatı olmaktan çok, düşleri barındıran bir çatıdır. O evin her girintisi, vaktiyle düş kurma köşesi olmuştur. (...) İnsanın yalnız kaldığı ev, oda, tavan arası ona, sonu gelmez bir düş kurma ediminin çerçevesini sağlar ki bu edimi yalnızca şiir, ortaya koyduğu yapıyla bitirebilir, tamamlayabilir” (Bachelard, 1996: 43). Mekânı anlama çalışması gerçek dünyayı temsil etmeyen yeni mekanların kapısını açar. Hakiki olmamasına rağmen özgün deneyimlere dayanak olan bu yeni yer; uzaklığı ortadan kaldıran, hâli ve maziye süzgecinden geçirebilecek güçtedir. Kendi medeniyetini kuran sanatçının iç seyahati, dünyaya nasıl baktığına dair mühim bir vesikadır. Şiir ise buna hizmet eden kadim kuvvettir.

Bu makalede Yunus Emre, Âşık Ömer; Kadı Burhaneddin, Şeyhî, Ahmed Paşa, Necâtî, Avnî, Behiştî, Mesîhî, Ferhad Paşa, Muhibbî, Zâtî, Fuzûlî, Bâkî, Figânî, Şeyhülislâm Yahyâ, Hayretî, Hayâlî, Haletî, Emrî, Bahâyî, Nâ‘ilî, Nâbî, Nev‘î, Neylî, Çelebizâde Âsım, Hâzık, Nedîm, Nevres-i Kadîm, Esrâr Dede, Keçecizâde İzzet Molla, Eşref Paşa divanlarından şehrin, beşerle inşa edilmesine dair örnekler seçilmiştir. Şehir ile beşerin hayal ekseninde şekillenen birliktelikleri incelenmiş ve delil olarak sunulan şiir alıntılarının izahı, bunda yol gösterici olmuştur.

1. Şiir, Şehir ve Beşer

Şiirde yeniden şekillenen şehir ve beşer arasında, izaha açık güçlü bağlar vardır. Şair kurduğu şehri; gerçekçi tasvirlerden ziyade hayal haritasındaki aşkla, savaşla, sakinlik yahut öfkeyle tarif eder. Bu sayede algılanan sınır ve tertiplerin bütününden arınarak, mazmunları ve renkli hayalleri içeren dünyasını okura sunabilir. Böylece şehir ifadesi belirsizleşerek yoruma ve tasnife açık hâle getirilir. “Şehrin, Osmanlı/İslam düşüncesini ortaya çıkaran metafiziği temellendirerek metaforik bir mekanizmaya dönüştüğü söylenebilir. Bu hâliyle geniş bir anlam evrenine hâkim olan ‘şehir’

kavramı, sahip olduğu her unsurun müstakil bir varlık elde etmesine izin verirken bu müstakil unsurların kompleksizce bir araya gelmesine ve dolaysız biçimde bütüne bağlanmasına imkân tanımıştır” (Karadeniz, 2021: 796).

Divan edebiyatında şehir şiirleri belli bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir. “Bir şehrin tarihî, coğrafi güzellikleri ve sosyal özelliklerinin anlatılmasıyla ve mahbûb, hûb, güzel, sanem, dilber gibi sıfatlarla ya da zaman zaman adı zikredilen o şehirdeki esnaf güzelleri/mahbûbları için yazılır” (Yılmaz, 2023: 156). Buna ek olarak eser başlığı yahut açıklamalarda ‘şehir, ev, şar’ gibi sözcüklerin kullanıldığı görülür: “Nefsin hâllerinin anlatıldığı bir esere ‘Nefsin Şehirleri’ (Muhammed Sadık, 2013) adının verilmesi, Şeyhî’nin mesneviyi şehir, gazeli ev olarak tarif etmesi, Hacı Bayram-ı Velî’nin ‘ulu şar’ı (Altınoluk, ty. s. 144) şehrin insan varlığının kemal düzeyini gösteren bir kavram olarak değerlendirildiğine işaretir” (Karadeniz, 2021: 795).

Zâtî’ye ait şu beyitteki hadis iktibasında “şehir” kelimesinin kullanımı dikkat çeker:

“Bevvâb-ı bâb-ı şehri ma‘ânî ‘Alî ki ana

Ben ‘ilm şehriyüm didün oldur o şehri bâb” (Zâtî: K.8/54)¹

“Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır.”² izahında, şehir gerçek manasını aşarak zekaya, yetiye yönelik bir anlam alanını kuşatır. O şehre girmek için tayin edilen kapı ise Hz. Peygamberin bakımını üstlendiği kuzeni, damadı ve çok sevdiği Hasan ile Hüseyin adlı torunlarının babası “Ali” olarak gösterilmiştir. Burada şehir; sevgiyi, itimadı da tazammun eder.

Menkıbevi anlatımlarla yüceltilen, şiirleriyle XIII. asırdan itibaren her çağa hitap etmiş Yunus Emre’nin dizelerinde şehir kelimesi, vücut ile özdeşleşmiştir. Öyle ki Yunus’un dileği bir an o şehre girmek ve orayı hükmü altına almış sultanın yüzünü görmektir. Burada anlam gönlün, Tanrı’nın evi olduğu hakikatine ulaşır:

“İşbu vücûdum şehrine bir dem giresim gelür

İçindeki sultânun yüzün göresim gelür” (Yunus Emre: 40/1)

Şehrin beşerle bağdaştırılışına dair bir başka örnek, Âşık Ömer’e aittir. “Âşık Ömer, bir saz şairi olmakla beraber daha çok divan edebiyatı tesiri altında kalmıştır” (Ergün, 1936, 68). Divan şiirine mail şair bir dördlüğünde; vücut şehrine, ayrılık yüzünden ateş düştüğünü belirtir. Ağlayışları, sorguları ve dualarıyla Tanrı’ya sığındığı dördlük şöyledir:

“Bu vücûdum şehrine düştü yine nâr ayrılık

Gice gündüz ağlamak oldu bana kâr ayrılık

Çekmeyenler yâ ne bilsün aşk u sevdâ niydüğün

Vermesin Mevlâ’m kuluna böyle her bâr ayrılık” (Âşık Ömer: Kş.357/1)

Kalabalığın adamı olmayan şair, yalnız kalacağı kendi şehri inşa etmek için içe yönelir. Bu bilhassa divan şiirinde; vazih mekân tasvirlerine aykırılık, duyuların ortadan kaldırılması, merkez çevreden kurtulmak anlamlarına gelir. Özne ve nesnenin kontrolünden kurtulan şiirdeki bu canlı damar, şairin dünyaya nasıl baktığını da gösterir. Bu şiirle ilgili Ali Nihat Tarlan’ın izahı mühimdir: “Divan edebiyatımız, medeniyet âlemine büyük bir iftiharla sunabileceğimiz bir sanat mahsulüdür. Onun içinde insan zekâsı, kendi yoluna varabileceği son merhaleye varmıştır diyebiliriz” (1990: 90). Devrin telaşından, şahsi yol ve rotalardan temizlenerek kurulan türlü şehirler, bu şiirin içinde şekillenmiştir.

2. Şehir ve Beşerin İnsani Hisler/Fikirlerle Bağdaşımı

İnsanların hayatlarını sürdürdükleri yaşam alanı olan şehir, Kâmûs-ı Osmânî’de şöyle tanımlanmıştır: “büyük belde, kasaba” (Salâhî, 2023: 1085). Daha genel bir izah ise şu şekildedir: “Şehir kelimesi, Farsça şehri kelimesinden gelmektedir. (...) Türk diline ne zaman girdiğini bilmiyoruz. Fakat, daha XIII. yüzyılda ‘şâr’ şekliyle kullanıldığına göre en azından 800 yıllık bir geçmişe sahip olması gerekir. Şehir, şahar, şâr, şehir, şer şekilleriyle, yeryüzündeki yuvarlak hesap 75 milyon Türk’ün üçte ikisince bilinir ve kullanılır” (Tuna, 1961: 642). Ayrıca Türklerin

şehirleşmesi ile ilgili şöyle bir tespit bulunmaktadır: “Çoğu zaman İslâm şehrinin plansız bir biçimde, kendiliğinden meydana geldiği ve nüfusunun yalnızca ‘şekilsiz bir yığın’ olduğu ileri sürülmüştür. Temelde İslâm geleneğini takip ettiğini bildiğimiz Osmanlı pratiği, bu kanaate meydan okumaktadır. (...) Sultanın kontrolündeki geleneksel bir tanzim (organizasyon) biçimine bağlı kalmıştır” (İnalçık, 1995: 250-251).

Edebiyatta şehir kelimesinin yeni bir anlatım yolu açtığını görebiliriz. Şehir ile beşerin kavuşması, kaynaşması, bağdaşması, aynışması sayesinde insanın karanlık yanları, mamur ve viran köşeleri, feryat eden ve sükûn bulan ahvali; sanatın, hayalin ve estetiğin gücüyle bir arada sunulabilir. Sakinlerine hem yurt hem mezar olan şehirler ile insanlar arasında kurulan bağ, manevi alanlar açılmasını sağlar. “İnsan nefsi bir ruhtur, bu sebeple, kendi tabiatından dolayı gerçekte ruhlar âleminin bir tebâsıdır. Gerçek evi de orasıdır. Belirli bir sebeple oradan âlem-i mülke inmiş ve çevresinde hareket imkânı sağlaması için de ona bir maddi vücut giydirmiştir. Bu sebeple ruh, bedenle çevrildiği günden beri şuurulu yahut şuursuz yeniden vatan-ı aslîsine dönmek için uğraşmaktadır; kendisini oraya çeken manevi bir cazibe bulunmaktadır” (Gibb, 1999: 56).

Yer, zaman, kişi sınırlarını aşarak insanın bir parçasına dönen, insanlaşan şehirler; hem geçmişle ve gelecekle hem de gerçekle ve hayalle ilgilidir. Örneğin Nedîm’in aşağıdaki beytinde vasfettiği dilber, yaşadığı şehirde yoktur. Şehirdeki yokluklar şairin zihninde varlığını sürdürür:

“Yok bu şehir içre senin vasfettiğin dilber Nedîm

Bir perî-sûret görünmüş bir hayâl olmuş sana” (Nedîm: G.2/8)

Sosyal mekânın dışında, haritalamaya kapalı, içe açılan ve sanatsal dehayla anlamlandırılmış şehirlerle yaratılmaya çalışılan mekân duygusu; şiirin izahını, gerçeğin ötesine taşıyan kabiliyetin göstergesidir. Divanlarda şairlerin şehri kendi hisleri ve bedenleri üzerinden ele alışları, dikkate değer bir yoğunluğa sahiptir.

2.1. Aşk Şehri

Aşk kabul edilen hissin yüzyıllardır, birçok zihinde farklı tariflere kavuştuğu aşıkardır. “Aşk ve sevgi ilişkileri güven ve inancın yanı sıra beyindeki ödüllendirme sisteminin (limbik sistem) aktivasyonuna dayanan karmaşık, nörobiyolojik fenomenlerdir. Bu süreçler oksitosin, vazopressin, dopamin ve serotonerjik işlevleri içermektedir. (...) Aşk ve sevgi ilişkileri sırasında eleştirel toplumsal değerlendirme, fiziksel ve zihinsel stres algısı ve olumsuz emosyonlarla ilgili beyin sistemleri baskılanmaktadır” (Tufan ve Yaluğ, 2010: 454).

Güçlü bir çekimle kişiyi yakalayan aşk; bir yandan abat edip çiçeklendirirken bir yandan yaralayarak kanatır. Aşk âşık için, içinde kaybolduğu ve bu kayboluştan şikayetçi olmadığı bir şehirdir. Aşağıdaki beyitte aşkın can satılan bir şehir olduğu tasavvuru vardır. Bu şehrin sakini dervişler, canlarını satıp yerine bela alırlar ve bu onların sanatıdır:

“Cân satıp her birisi oldu belâ müşterisi

Aşk şehrinde budur san‘atı dervişlerin” (Ahmed Paşa: K.7/3)

Bir diğer beyitte kurulan mana âleminde, aşk şehrinin pazarı söz konusu edilmiştir. “Osmanlı belgelerinin dilinde şehir ‘cuma kılınır ve pazar durur yer’ şeklinde tanımlanır” (Şahin, 2010: 446). Pazar ve şehir kelimelerinin yakınlığı dikkate alındığında, kalabalığın ön planda olduğu görülür. Aşk pazarındaysa satılan candır ve geçer akçe gam okudur. Bu kalabalık pazarda, kimin gam oku daha fazlaysa canı da o denli değer kazanır:

“Bâzâr-ı şehir-i ‘ışk ‘aceb kâr-gâh olur

Kim anda can u dil satılır tîr-i gam geçer” (Nev‘î: G.78/4)

Aşağıdaki beyitte aşk şehrinin yolu çizilmiştir. Bu yol dert fezasına uğramaktadır, yani kim bu şehre gitmeye heveslense muhakkak o yoldan geçmek zorunda kalacaktır:

“Elif kim kâmeti yâdına sînemde çekilmişdür

Fezâ-yı derde ugrar şehir-i ‘ışkun doğru râhıdır” (Emrî: G.168/2)

Çöllerde gezme hayaliyle Mecnun mazmununu düşündüren şair; Ferhat'ın resmiyle oturulması gereken şehri, aşk için inşa olmuş şekilde tasavvur etmiştir. Zira âşıklar için yaşanacak başka diyar yoktur:

“Sahrâ-neverd iken bana tasvîr-i Kûh-ken

Öğretti şehr-i ‘aşkda resm-i ikâmeti” (Fuzûlî: G.293/4)

Aşk şehrine dair başka bir beyitte ay ve güneşin yuvarlaklığı, kesik baş tasavvuruna meydan vermiştir. Böylece âşığın başını aşk uğruna feda edeceği düşündürülürken “burc” ve “bârû” kelimeleri ile aşk şehrinin bir kale ile çevrili olduğu belirtilmiş olur. “Gökteki burçlar yükselmeleri, görünür olmaları veya açığa çıkmalarından ötürü bu adı aldıkları gibi surlarla çevrili bir şehrin veya sarayın kuleleriyle bir kalenin yüksek ve stratejik mevzileri de aynı sebeplerden burç olarak adlandırılmıştır” (Demirci, 1992: 421). Ay ve güneşin uğruna baş verdiği sevgilinin şehri, hem acının var olduğu hem de korkunun son bulduğu bir mekân algısıyla tamamlanır:

“Felekde ay u gün sen şehriyârün şehr-i ‘aşkında

Kesilmiş başlardur kim dikildi burc u bârûya” (Bâkî: G.458/4)

Şu beyitte de aşk şehrinin resmi, surlarla kaplı olarak anlatılmıştır. Bu surlar ki âşıkların kelleleri ile inşa edilmiştir. Böylece aşk uğruna can verenlerin çokluğu da ortaya konmuş olur:

“Şehr-i ‘ışkun resmini urdukda ressâm-ı ezel

Kelle-i ‘uşşâkdan sûrını bünyâd eylemiş” (Muhîbbî: G.1413/3)

2.2. Bela Şehri

Derde işaret eden bela kelimesi, şöyle detaylandırılabilir: “1. Gam, keder, endüh, tasa. 2. Afet. 3. Adamın ne yapacağını bilmediği ağır ve sıkıntılı iş veya şahıs. 4. Ağırılık, sıklet, sıkıntı, müşkülât. 5. Ceza, mücazat, istihkak olunan ukubet” (Sami, 2010: 117). Görüldüğü gibi her anlamı türlü sıkıntılara denk düşen bela, bir şehir olarak tasavvur edildiğinde de merkezinde, bu olumsuz atmosferi barındıracaktır.

Aşk; beşerin gönlüne düştüğü vakit, gönlü ateşe verir ve sineye taze yaralar açar. Bu yanışın alameti bedende görülemez zira içten içe genişlemekte, yakıp kavurmaktadır. “Âteş”, “dâğ”, “od”, “ocag” kelimeleriyle resmedilen lale mazmunu ile beyit zenginleşmiş garip âşik, bela şehrinin ateşine dönüşmüştür:

“Yakdı ‘ışkun dilde âteş sînem üzre tâze dâğ

Ben garîbi eyledi şehr-i belâda od ocag” (Emrî: G.246/1)

2.3. Belagat şehri

Sözün en açık ve akıcı şekilde söylenmesi şeklinde tanımlanabilecek belagat, Kâmûs-ı Osmânî’de etraflıca tarif edilmiştir: “Belâgatın ma‘nâ-yı istilâhîsi iki sûretle ta‘rif olunur. 1. Kelâmın fesâhatiyle berâber tekellüfden sâlim, tasannu‘dan ‘ârî, ta‘kidden berî, te‘vilden vâreste olarak muktezâ-yı hâle mutâbık olmasıdır. 2. 'Mütekellimin kelâm-ı belig îrâd etmek iktidârını, melekesini kesb eylemiş bulunmasıdır ki merâmı hüsn-i ifâde emrinde hatâdan sakınmak ve belîg bir sözü kelâm-ı gayr-i belîgden fark ve temyîz etmek iktidârını câ‘iz bulunmak' demektir” (Salâhî, 2023: 152). Bir başka izah ise şöyledir: “Kelimenin temel anlamı ulaşmak, bir şeyin son noktasına erişmek, olgunlaşmaktır” (Saraç, 2007: 35). Yüksek algı ve dil yetisi isteyen belîg söz söylemek, hüner gerektirir ve işitilen ile zihinde uyanan arasındaki uyuma dayanır.

Belagat şehrinin şairin dehası, birikimi, hüneri ile alakalı olduğu görülür. Aşağıdaki beyitte cihanın fakiri ve hakiri olduğunu kabul eden şair, diğer yandan belagat şehrine girdiği vakit orada varlık sahibi zengin birine dönüşür:

“Gerçi ki bir fakîr ü hakîrem cihânda ben

Şehr-i belâgat içre velî bir tûvângerem” (Zâfî: K.70/11)

Şu beyitte ise şair, belagat şehrinde nazım hocası olduğunu vurgularken şiir metasını alıp satan

pek çok tellalın varlığından haber verir. Kurulan şehir tasavvuru şiirin tesirli dengelerini ortaya koyar:

“Bugün şehr-i belâgatde biz Emrî hâce-i nazmuz
Metâ‘-ı şî‘r alur satur niçe dellâlümüz vardır” (Emrî: G.169/5)

2.4 Cünun Şehri

Delilik demek olan cünun, Kamus-ı Türkî’de şöyle tanımlanır: “mecnun olma, cinnet” (Sami, 2010: 185). Delilik ve Kays yani Mecnun’un birlikte anıldığı bir beyitte, cünun şehrinin sakinleri zihinde şekillenir. Bu şehirde varlığını sürdüren âşık, akıl emniyetinden azadedir dahası cünun şehri vahşetle birlikte anılır:

“Pây-i taht-ı vahşetim şehr-i cünündür Eşrefâ
Kays-ı vaktim itminân-ı ‘akldan âzâdeyim” (Eşref Paşa: G.13/6)

2.5. Gam Şehri

Gam insan ruhuna ağır gelen yüklerdendir ve hayat ahengine tamiri mümkün olmayan hasarlar açar. Gamlı insan nereye giderse gitsin içindeki bu harap şehir onu meşgul eder. Ateş renkli ahın kızılıyla resmedilen şu beyitte, gam şehrinin tâs-bâzı olan âşığın sinisinin derinlerinde saklı yaralarından bahsedilmiştir. Görünüşe göre yaralarını gizlemekte gözbağcılık yapabilecek kadar mahir olduğundan hâlini, o şehirde kimse anlayamaz:

“Biz tâs-bâz-ı şehr-i gamuz âh-ı âteşîn
Zâhir derûn-ı sînedede dâg-ı nihânumuz” (Emrî: G.204/4)

Gam şehrine dair bir başka beyitte ifade edilense yapılmasına gerek kalmayanlardır. Nasıl ki viran gönlün parçalanarak yok olması gerekmiyorsa gam şehrinin kapısını kapatmaya da hacet yoktur. Velhasıl o kapı, gönüllü herkese her daim açıktır. Kapanması gamın eksilişi yahut bitişi manasına gelebileceği için âşığın itibarını sarsar, hedefini imha eder:

“Çâk-ı dil-i vîrân-şude nâbûd gerekmez
Dergâh-ı şehr-i gamdur o mesdûd gerekmez” (Nâbî: G.322/1)

2.6. Güzellik Şehri

Güzellik divan şiirinin söylemde, hayalde, izahta yakalamaya çalıştığı üst düzey bir arayışı temsil eder. Bir şehir olarak tahayyülünde de insanın iç âlemini tatmin edecek estetik haz hedeflenmektedir. Mutlak güzelliğin hüküm sürdüğü bu şehirde âşıklığın alameti divaneliktir; tesirinde olunan güzellik, akli melekeleri sekteye uğratmıştır. Sevgilinin sevda zinciri denen esaret zülfü de âşıkların boynuna geçmiştir çünkü divaneleri zincirlerler. “Gördün mü hiç” sorusu ise muhatap olunan kişinin, o şehre girip girmediğine dair bir netice almak içindir:

“Zülfünün zencîr-i sevdâsın tolayub boynına
Şehr-i hüsnün cerr ider dîvâneler gördün mi hiç” (Necâtî: G.39/2)

Aşağıdaki beyitte güzellik şehrine dair bir sorgu mevcuttur. Her insan elbet sevgiye, sevgiliye taliptir ve umulan, hakiki sevginin galibiyetidir. Fakat insaf feryadıyla seslenilen sevgilinin terazisinde, lütuf ağyara nasipken âşığın payına zalimce azarlanmak düşecektir:

“İnsâf sevdiğim bu mudur şehr-i hüsnede
Agyâra lutf u ‘âşîka âzâr-ı bîdâd” (Eşref Paşa: K.17/57)

Hayretî’nin beytinde ise güzellik şehrinde karşılaşılan sevgili, bir mimar olarak tasavvur edilmiştir. Bu mimar, şehre güzellik katmakta öyle mahirdir ki âşığın yıkılmış gönlünü de usulünce tamir eder.

“Yapdı yap yap Hayretî’nün bu yıkılmış gönlünü
Şehr-i hüsn içre ne hoş mi ‘mâra duş itdün beni” (Hayretî: G.472/9)

Güzellik şehrinin anlatıldığı bir başka beyitte mamur-zengin ve köhne-yoksul iki mekânın birlikte kurgulanmasıyla kurulan tezat, sevgili ile âşık arasındaki uçurumu sergilemeye hizmet etmiştir. Âşığın kendini şehrin civarını saran köhne bir hisar olarak nitelemesi, sevgiliyi sarıp sarmalama isteğini de somutlaştırır. Böylece yıkılmış, tükenmiş varlığı bir anlam kazanacak, güzellik şehrinin etrafında durabilme saadetine nail olacaktır:

“Alsam ‘aceb midür seni âgûş-ı vuslata

Sen şehri-hüsn ü köhne hisârün benüm senün” (Nâbî: G.443/5)

Sıradaki beyitte güzellik şehri, sevgilinin dudakları üzerinden tasvir edilir. O dudaklar ki hem kırmızılığı, kusursuzluğu hem de işitenleri sarhoş edecek kelimelere mesken olması hasebiyle şehrin şarapçısı olarak tahayyül edilmiştir. Âşığın gözbebekleri ise o şehrin sarhoşudur:

“Lebüdür şehri-hüsnün mey-fürûşu

Gözüm merdümleridür bâde-nûşu” (Şeyhülislâm Yahyâ: G.439/1)

Aşağıdaki beyitteyse güzellik şehrinin şahı, âşığın evine davet edilmiştir. Daveti kabul edip de hanesine teşrif eden sevgiliye, âşık; aşkla çırpınıp duran can kuşunu şişe saplayıp ziyafet olarak sunar. Sevgili sadece güzellik şehrinin değil âşığın olduğu her yerin şahıdır ve ona ikram edilecek şey elbette can olacaktır:

“Da’vet etdim hâneme ol şehri-hüsnün şâhını

Murg-ı cânı sîha sancup özr ile çekdim sımât” (Nedîm: G.56/4)

2.7. Kanaat Şehri

Var olana razı gelme diyebileceğimiz kanaat, fazlasını talep etmeme anlamını da içerir. Kanaat şehrinin çarşısından dem vuran aşağıdaki beyitte bir yanda hüma diğer yanda tavuk resmedilmiştir. Öyle ki bu şehrin çarşısında hüma, tavuk gibi kafeslerle sergilense kimse bakmaz. Burada hüma kuşu bilhassa seçilmiştir. “Devlet kuşu demektir. (...) Gütüya gölgesi kimin başına düşerse hükümdar olurmuş” (Onay, 2007: 199). Kanaat, zenginliğin ta kendisi olduğundan bu şehirde, kafesteki saadet ışığı hüma bile sade bir fanilik gözüyle görülür:

“Gören şehri-kanâ’at çâr-sûsın nakl iderler kim

Hümâyâ kimse bakmaz mâkiyânâsâ kafeslerle” (Nâbî: G.741/3)

2.8. Marifet Şehri

İnsanın bir hususta ehlileşmesi, ruhunu inceltmesi demek olan kelimenin sözlük karşılığı şöyledir: “1. Bilme, ilim, dâniş. 2. Hüner, maharet, üstatlık, sanat. 3. Hüner ve sanatta yapılmış tertip” (Sami, 2010: 784).

Marifet şehrinde dem vuran aşağıdaki beyitte şair, bir zamanlar buraların namlı hocası olduğunu belirtir. Hakk’a kavuşma yolculuğunda erişilen dördüncü makam [şeriat, tarikat, hakikat, marifet] olan marifet, bir zaman sonra seyrelmiş, hüner gözden yitmiştir. Gözyaşının para ile ilişkilendirilmesinin temel nedeni ya gümüş gibi parlak yahut kanlı ise bakır gibi sarı, kızıl oluşudur. Velhasıl bir zamanlar marifet şehrinin hocasıyken sıradanlaşan kişinin payına, baht limanında gözyaşı nakdi akıtmak düşer. Böylece beyitte ağlayış hadisesi, marifet şehrine layık bir sanat inceliği ile tasavvur edilmiştir:

“Ma’rifet şehrinde ben bir hâce-i ma’rûf idüm

Bender-i bahtumda şimdi nakd-i eşkümdür revân” (Hâletî: K.39/27)

2.9. Melahat Şehri

Melahat, şirinlik manası yanında şöyle de anlamlandırılır: “alımlı güzellik, güzel yüzlülük” (Salâhî, 2023: 774). Melahat şehrinin kuruluşunda sevgili merkezdedir.

Sevgilinin zincire benzeyen kakülü, boyu âlâdır; göreni ya hayran ya divane eyler. “Âşıkın çektiği gam ile sevgilinin saç zincire benzetilir. Gam, uzun olduğu ve sonu gelmediği için; zülûf ve

saç ise, şekil ve örgü nedeniyle zinciri andırır. Bu zincir yerine göre âşıkı bağlar, zindana atar veya asıp idam eder” (Pala, 1999: 426). Servinin düşüp de insanlara zarar vermemesi için kuruyan dallarına zincirler dolandığı bilinir. Servi boylu sevgilinin saçları uzundur ve âdeta bir zincir gibi dolanarak omuzlarına sarkar. Bu görüntü, melahat şehrinin akılda kalıcı güzelliğidir:

“Müselsel kâküliyle kaddi cânânun ne a‘lâdur
Melâhat şehrinün zencirli servi temâşâdur” (Şeyhî: Mt.13)

Bu şehirde cevrin tabiri, şivedir. Sevgilinin sergilediği her tavır burada âşığa, aşk perdesinden süzülerek görünür. Öyle ki sitemin adı da naz olagelmiştir:

“Şîve ta‘bir olunmuş hele bildik cevre
Sitemin şehir-i melâhatde adı nâz mıdır” (Keçecizâde İzzet Molla: G.163/2)

2.10. Melamet Şehri

Melamet “âzârlamak, kınamak; ‘itâb ve serzeniş etmek” demektir. (Salâhî, 2023: 775). Bir yaşam alanı olarak tasarlandığıdaysa melamet şehrinde âşıkların ellerinden tutup onları kurtaracak olan sevgiliden diledikleri, aşk rüsvâlığıdır. Çünkü hâl böyle olursa fani her türlü meşgaleden sıyrılmak, aşk mertebesinde muteber sayılmak mümkün olur:

“Dest-gîrim ol benim sen al elim eyle halâs
Şehr-i melâmetde beni eylegil rüsvâ-yı ‘aşk” (Ferhad Paşa: G.50/2)

Şu beyitte ise âşğın nice yıllardır gezip durduğu melamet şehrindeki hâline vurgusu dikkat çekicidir. Sinesi yaralanmış, elinde kadeh, pazar sokaklarına düşmüş hâldedir. Böylece daha ziyade kınanacak, derdine dert eklenecek, başına bela yağacaktır. Bu artarak süren acınası ahvale rağmen âşık, oracığı terk etme niyeti taşımaz:

“Benem ol bir niçe yıl şehir-i melâmetde gezen
Sîne-çâk elde kadeh kûçe-i bâzâra düşen” (Haleti: G.689/3)

2.11. Muhabbet Şehri

Kâmûs-ı Osmânî’de muhabbet tanımı şöyledir: “mâddî ve ma‘nevî telezzüz olunan şey’e rûhun meyelânı, sevmek, sevgi: mahabbet-i zevciyye, mahabbet-i pederâne, mahabbet-i kalbiyye. Lisânımızda ekseriyâ mevkî‘ ve sûret-i istimâlîne göre ‘aşk, sevda’ ma‘nâsı irâde olunur. Ş ‘Teveddüd, dostluk, sohbet-i dostâne’ ma‘nâsında da kullanılır” (Salâhî, 2023: 743). Kelimenin sohbet manası da mevcuttur: “Dostane sohbet, konuşma” (Sami, 2010: 814.)

Muhabbet şehri divan şiiri şairleri tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Bunun nedeni muhabbet kelimesinin birçok anlam içermesi, bir yanıyla aşkı bir yanıyla sevgiyi bir yanıyla dostluğu ve sohbeti tanımlamasıdır. Aşağıdaki beyitte bu şehrin hamamında külhanın olmadığı vurgusu mevcuttur:

“Olurmuş âb-ı germ-i dîdeden dil Nâ‘ilî pür-tâb
Mahabbet şehrinün germ-âbesinde külhen olmazmış” (Nâ‘ilî: G.176/5)

Başını alıp muhabbet şehrine gitmek isteyen âşık, bunda şaşılacak bir şeyin olmadığını çünkü yârın pazarında sürekli baş satıldığını belirtir. Baş, insanın tanınması için en mühim vesikadır, Tanrı’nın mührüdür ve âşğın kimliği sevgilinin merhametindedir:

“Alup gitsem mahabbet şehrine ben de n’ola başum
Ki bâzârında ol yârün dem-â-dem satılan serdür” (Hâlefî: G.256/4)

Muhabbet şehrinin anlatıldığı bir diğer beyitte vezirinin ve padişahının olmadığı belirtilir. Gam çekmede ve sevmeye insanların denkliliğini ifade eden bu izah, muhabbet şehrine girenin bütün dünyevi kazanımlardan feragat ettiğini sergiler:

“Tenim aşk âteşi yaksa gam ü derde günah olmaz
Mahabbet şehridir bunda vezîr-i pâdişâh olmaz” (Hayâlî: G.216/1)

Muhabbet şehrine kurulan pazar, aşk pazarıdır. Orayı temaşa eden, nice canın mezatta olduğunu görebilecektir. Bu öyle bir hâldir ki âşıklar çoktan kabullenmiştir:

“Mahabbet şehrine gel ‘ışk bâzârın temâşâ kıl

Dimez kimse niçün olur nice cânlar mezâd anda” (Emrî: G.480/2)

2.12.Sır Şehri

Sır bilinmeyen manası yanında çözülemeyecek gizemlere de delalet eden bir kelimedir. Sır şehrinin izahı aşağıdaki beyitte şairlik istidadını vurgulamaya yaramıştır. Zira o şehrin sarrafi şairdir, ağız müşteri bekleyen türlü nimetlerle süslü dükkân, diviti kese, kâğıdı tahta, parmakları ise dilidir. Bu titiz alışveriş izahının ötesi, şiirin yüzyılları aşan imkanlarını, hayranlık uyandıran sihrini sergiler mahiyettedir:

“Benim sarrâf-ı şehri-râz dükkânım dehânımdur

Devâtım kîse tahtam safha engüşüm zebânımdur” (Nâbî: G.64/1)

2.13. Söz Şehri

İfade erbabının yeri, söz şehridir. Orada kabiliyetini keskinleştirerek rûstünü ispat edenlere rastlanır. Aşağıdaki beyitteyse şair; can evinin vahşete dönen yalnızlığını, söz şehrinin yabancı manası ile tanışıklık sorgusu eşliğinde sunar:

“Hâzık görür mi vahşet-i cân-gâh-ı gurbeti

Şehr-i sühanda ma‘ni-i bigâne âşinâ (Hâzık: G.8/1)

2.14.Ümit Şehri

Ümit kutsal öğretilerde muhafaza edilmesi istenen bir yaşam dinamiğidir. Modern psikoloji de ümidin güçlendirici tesirini, farklı alan ve şekillerde sıklıkla izah eder. Bu durumda kederin karşısında durmayı sağlayan ve yarına dair güveni arttıran ümit, bir şehir olarak tahayyül edildiğinde iyi dilekler ve dua ile bütünleşir. Talihinin ışığı bir insana yardım ederse onun seferi ümit şehrine doğru olacaktır:

“Meş‘al-i tâli‘ olup râh-ber inşâallâh

Eyleriz şehri-ümîde sefer inşâallâh (Neylî: G.158/1)

3. Beşerin Şehir ile Tamamlanan Parçaları

His ve algılara dayanan ifadelerin yanında bizzat insana dair ögeler, şehirle ve çeşitli hayallerle terkip edilmiştir. İnsan ve şehrin bir arada kullanıldığı aşağıdaki bentte “İstanbul”, şehir”, “il” ile ayrılığa dair bir anlam coğrafyası şekillenir. Ayrılığın ateşi bütün İstanbul’u yakacak kadar korkunç ve heybetli olduğundan can ile gönül şehrine de sıçramıştır. Şayet vuslat suyu erişmezse külli ecza, kül olur. Bu durumda “döne döne” diye başlattığı sözü âşık, kavuşma talebi için sevgiliye döndürür. O geldiğinde hem varlık şehri kurtulmuş hem de Osmanlı illeri müşerref olmuş olacaktır:

“Döne döne yakdı İstanbul’u nâr-ı fûrkatin

Cân u dil şehrine âteş urdı nâr-ı hasretin

Küllü eczâ kül olur irmezse âb-ı vuslatın

Pâdşâhım gel müşerref eyle ‘Osmân illerin” (Zâfî: Mr.13/4)

3.1.Gönül/Dil Şehri

Türkçe “köngül” kelimesinden gelen gönül, bir yanıyla manevî yönelişi temsil ederken diğer yanıyla iyilik ve fenalık gibi duyguların merkezi yürek manasına sahiptir. Kül Tiğın Yazıtı’nda konuşan Bilge Kağan, bu eseri neden hazırlattığını ve yazılanların kaynağını gönül kelimesini vurgulayarak söyler: “Taş tokıtdım. Köngülteki sabımın urturtum” (Ergin, 2002: 6). Gönüldeki sözünü taşa vuran kağanın Türk milletinin geleceğine dair yaşadığı endişeleri yüzyıllar ötesinden şimdiye ulaştırmıştır. Dolayısıyla gönülden söylenen söz, insanın en sahipsiz, perdesiz şeklini yansıtır.

Gönül şehrinin tasvirine dair aşağıdaki mısralar buna bir örnektir. Bu şehir ki hisarı yoktur, istilası bu nedenle kolaydır:

“Suhûlet ile eder her kim istese teshîr

Gönül dedikleri şehrin hisârı olmaz imiş” (Çelebizâde Âsım: G.31/5)

Âşığın gönül şehrine fitne düşürecek şey, sevgilinin gözüdür. O göz âşığa doğru bir kez bakacak olsa gönül şehri karışır, oracıkta zerrece huzur kalmaz:

“Gönülüm şehrine fitne gözündür

Kıyâmetdür şehâ kaddün kıyâmı” (Kadı Burhaneddin: G.500/10)

Bir başka beyitte de âşığın gözünden gönül şehrine ansızın düşen ateş yani kıvılcımdan bahsolunur. Öyle ki göz görmüş, gönül sevmiştir. Şayet âşık ağlayıp gözyaşı sakasını eritmezse bütün cihan mülkü, bu ateşle kül olacaktır. Burada hem o dönemdeki büyük yangınların şiire aksi hem âşığın aşkı için akıttığı gözyaşlarına itimadı hem de acısını herkesin hissedebileceği manası barınmaktadır:

“Bu gönlüm şehrine düştü gözümden nâgehân âteş

Yaşım sakkâsı ermezse tutar mülk-i cihân ateş” (Ahmed Paşa: G.127/1)

“Harâmî”nin özelliği ansız, korkusuz, acımasız, isabetli ve güçlü saldırılarıdır. “Tarrâr” ise eli atik yankesicidir. Sevgilinin yan bakışları harami, zülfü ise tarrara vafedilirken âşığın asıl meselesi, bu iki yağmacının gönül şehrinde dilediğince dolaştığı vurgusudur:

“Harâmî gamzen ü tarrâr zülfün

Gönül şehrinde bilmen ne ararlar” (Avnî: G.15/3)

Gönül şehrinin yıkık olarak tasavvur edildiği şu örnekte de bunun müsebbibi, sevgilinin can alan yan bakışı olarak gösterilmiştir. Yan bakış keskindir, hızla isabet ederek gönül şehrinin viraneyeye çevirir:

“Nâz mahmûrı olan nergis-i ‘ayyâşun için

Nice dil şehri yıkan gamze-i evbâşun için (...)” (Nâ‘ilî: Ms.4/3)

Sevgiliyi görebilmek âşığın yegâne hayalidir. Onun güneş gibi aydınlık yüzünden mahrum kalan gönül şehrinde, viran eden ve karanlığa gömen bir gam doğar:

“Gerçi pinhân eyledün mihrin Fuzûlî gönlüne

Gönlümün şehri gamundan olsa viran n’eyleyim” (Fuzûlî: G.200/5)

Şu beyitte ise bir şehrin istila tablosu resmedilmiştir. Gam askerleri bölük bölük gelmiş, semt semt kavga ve kargaşa çıkarken yer yer fitne kopmuştur. Gönül şehrinin her köşesi huzuru böylece yitirmiştir:

“Leşger-i gam geldi dil şehrine kondı cavk cavk

Kopdı yir yir fitne vü âşûb u gavgâ semt semt” (Bâkî: G.23/3)

Feleğin cevri, ifadesinin dikkat çektiği sıradaki beyitte şairin başına gelenlerden feleği sorumlu tuttuğu görülür. “Kaza ve kadere itiraz edemeyen şairler dünyada olup biteni feleğe ve yıldızlara isnat, ruhî tezahürlerini böylelikle izhar etmişlerdir” (Onay, 2007: 156). Feleğin burçları içerdiği de bilinir. “Yerleri belli ve sabit olduğu için burçlar felekte şehirleri de temsil ederler” (Uzun, 2010: 426). Dolayısıyla feleğin burçlarında şairin işaret ettiği şehir, çevre uğramıştır. Can evinin, felek cevriyle yakılıp yıkılışının anlatıldığı beyitte, gam askerleri gönül şehrinin istila etmiştir:

“Hâne-i cânı yakup yıkmış idi cevri-i felek

Ceyş-i gam itmiş idi şehri-i dile istilâ” (Nevres-i Kadîm: Tr.30/2)

Sevgilinin lale yanağı öyle tesirlidir ki âşığın sinesinde yer yer gam yaraları açar. Beyitte “dağ”lama ifadesi bilhassa tercih edilmiştir zira lalenin içi de dağlanmış gibi siyah renklidir. Dağlanan yaradan kan akmaz; gam da âşığın kanına girmez ama onu içten içe kavurur durur. Bir zaman sonra dağlanan yaralar arttıkça, kıvılcımlar canlanır ve yanağı erguvan renkli sevgili, gönül şehrini ateşe verir:

“Yine bir lâle-ruh sînemde yir yir dâg-ı gam yakdı

Gönül şehrine urdı bir yanagı ergavân âteş” (Muhibbî: G.1471/2)

Gönül şehrinin gam ordusu tarafından istila edildiğini anlatan bir başka beyitte, çözüm olarak ferah kervanı anılır. Ola ki mezkûr kervan, vîran gönle uğramazsa buna şaşılmalıdır. Çünkü ziyareti cesaret gerektiren korkunç viranelere uğramayı, kimseler istemez:

“Gönül diyârını ceş-i gam eyledi vîrân

‘Aceb mi gelmese ol şehre kâr-bân-ı ferah” (Bahâyî: G.3/3)

Gönül şehrinin mevsimleri vardır. Gâh gonca vakti gâh gül demi misali sakince geçen zaman, gönle kimi zaman yaz kimi zaman kış kafilelerini sürer. İnsandır bu, daim ağlamaz bazen de güler. Kış yazın yaklaşması sevincini diri tutsa da sonunda her vakit geçip gider:

“Geh vakt-i gonce geh dem-i güldür gelir geçer

Şehr-i dilimde kâfile-i yaz u kış budur” (Hâzık: G.49/3)

Hayretî, ‘aşkun’ redifli şiirinde gönül şehrini âşığın özgürlük alanı olarak tasavvur etmiştir. O şehir ki zahiren sessiz gezen âşığı tellal etmiş, avaz avaz bağırabileceği bir meydana sürmüştür. Aşk ve gönlün birlikte kullanımı aynı zamanda geniş bir alan tahayyülü hedeflenerek şehirle pekiştirilmiştir:

“Egerçi zâhiren lâl itdi ‘aşkun

Gönül şehrinde dellâl itdi ‘aşkun” (Hayretî: Ms.3/5)

Nefî bir beytinde tesirli şair nefesini yücelten ifadelerini, İsa peygamber mazmunu ile gönül şehrine ulaştırır. Nefesleriyle can bulan tasvirlerden her birinin, o şehrin dünya süsü bir güzeline dönüşeceği hayali güçlü bir estetik mana kazanmıştır. Böylece gönül şehri virane değil; bilakis ahenkli renkler, biçimler, dokular kısacası sanatla süslü, dünyadan bağımsız güzellikte bir köşe olarak anlatılmış olur:

“Nice sûret feyz-i enfâsımla cân bulsa olur

Her biri şehri dilin bir âlem-ârâ dilberi” (Nefî: K.13/48)

Bir sonraki beyitte gönül şehrine yürüyen ferahlık selinden dem vurulmuştur. Bu sel nerede gam tozu varsa darmaduman ederek yağmalamış, önüne katarak alıp gitmiştir. Nuh Tufanı’nı andıran bu hayal sahnesi; temizlenmeye, huzura ve âdeta yeniden doğuşa denk düşmektedir:

“Bî-tekellûf yürüdi şehri dile sel-i ferah

Bulduğu yirde gubâr-ı gamı itdi yağma” (Nâbî: K.24/13)

“Âh” ile başlayan aşığıdaki mısralar, savaş sahnesiyle kurulmuştur. Cana kasteden keskin kılıç, siteme aittir. Dahası vîran gönül şehrine gam askeri konuverir. Sitemle başlayan savaş, gamla sürecek canından olan âşık, gönül şehrinde huzur bulamayacaktır:

“Âh kim kıydı yine tîg-i sitem cânımıza

Kondu gam leşkeri şehri dil-i virânımıza (...)” (Esrâr Dede: Ms.6/1)

Sıradaki beyitteyse gönül şehrini istila eden gam, fesat ehli bir levent olarak tahayyül edilmiştir. Huzura ermek için uygulanması gereken tarife, onu şarap çavuşuyla birlikte oradan sürmektir. Böylece şarap çavuşu fitneci gam levendini ıslah edecektir:

“Gönül şehrindeki gam bir fesâd ehli levend ancak

Huzûr itmek dilersen anı serheng-i meye sürdür” (Behiştî: G.152/3)

Gönül şehrini viran etmiş dilbere dair bir sorguyu içeren şu beyitte âşık, şahların nasıl davrandığı bahsiyle sözü tamama erdirir. Şahlar ki daima kendi mülklerinin mamur olduğunu istemektedir:

“Aceb bilsem niçün vîrân ider dil şehrini dil-ber

Hemîşe şâhlar hod mülki ma‘mûr oldugın ister” (Şeyhülislâm Yahyâ: G.57/2)

3.2. Beden / Vücut / Ten / Sine Şehri

Şehrin, beşer vücudu ile bütünleştirildiği anlam katmalarında âlemin bir parçası olan insanın kendi başına bir âlem oluşu kabulünden yola çıkılmış olmalıdır. İçi ayrı, dışı ayrı yaratılış sırları ile örülüş insan bedeni bir şehirse elbet yangını, sancısı, simyacısı, seli, sesi, sessizliği vd. olacaktır. Bu donanım insanın hayatta kalması için iştirakçidir.

Aşağıdaki beyitte gamın ateşiyle vücut şehrinin nasıl yanıp kül olmadığına açıklık getirilmiştir. Öyle ki âşığın gözlerinden gönlü üzerine aralıksız akan iki derya, yangın çıkmasına mâni olmuştur:

“Âteş-i gam yakmasa tan mı vücûdum şehrini

Gözlerümden gönlüm üstine iki deryâ gelür” (Avnî: G.17/5)

Şu beyitte vücut şehrinde olduğu tahayyül edilen simyacıya şahitler meclisinde safa bahşedilmediği söylenmiştir. Harflerin sırlarını, sıralanışındaki bağları ve bazı elementleri altına çevirme işi gibi de açıklanabilecek simya; vücut şehrinin sırlarına da işaret eder:

“Dahi sîmyâ-kâr-ı şehr-i vücud

Degüldi safâ-bahş-ı bezm-i şühûd” (Bahâyî: Msn.1/17)

Ayrılık kılıcıyla yaralanıp yüz parçaya bölünmüş sineye bakanın göreceği, âşığın vücut şehrini suya batıran kan ağlayan gözleridir. Vücut bir gemi, âşığın ağlayışları ise kanlı tufandır. Sevgiliden ayrı kalmanın acısı vücuttaki göz göz yaraları da düşündürmüş olur:

“Gark eden şehr-i vücûdum dîde-i hûn-bârî gör

Tîg-i hecr ile yaralı sine-i sad-çâke bak” (Figânî: G.42/4)

Aşağıdaki beyitte de vücut şehrinin gözyaşlarına gark olduğu anlatılmakta, dahası âşiğe yokluk köyünden gayrı bir mesken kalmadığı belirtilmektedir:

“Virdi gark-âba gözüm yaşı vücûdum şehrini

Bana mesken komadı kûy-ı fenâdan gayrı” (Mesîhî: G.284/5)

Şu beyitte sevgilinin gücü ve acımasızlığı karşısında âşığın ten şehrindeki zayıflığı vurgulanır. Sevgilinin mızrağa benzeyen kirpikleri o zayıf bedene geçse inleyen can, ten şehrinde geçip gider. Mezkûr savaş sahnesi insan bedeni üzerinden anlatılırken savaşın şehirde yapıldığı vurgusuyla tahribatın büyüklüğü düşündürülmüş olur:

“Nîze-i yâr eylese cism-i za‘îfümünden güzâr

Şehr-i tenden cân-ı nâlânım giderdi gönderi” (Hâlefî: G. 819/3)

Beden şehrindeki iki ev sahibine dair kurulan beyitte biri varken diğerinin çıkıp gittiği söylenir. Bu ev sahipleri akıl ve aşktır. Bu şehirde sadece biri konaklayabilir ve ikisi aynı anda orayı mesken tutamaz:

“Ey ‘akl ile ‘aşkı arayan şehr-i bedende

Birini revende birin âyende bulursın” (Hayreti: G.337/6)

Beden şehrinde ses sedanın kalmadığını söyleyen bir başka beyitteyse o şehirdeki arzu pazarının kalabalıklığına dikkat çekilir. İnsanın bedeni yaşlansa da arzu ve hayalleri her daim genceciktir:

“Şehr-i bedende sıyt u sada kalmadı henüz

Bâzâr-ı ârzûda geçilmez zihâmdan” (Nâbî: G.617/8)

Hasret ayrılığıyla dağılan vücut şehrine dair söylenenlerin terazisi, başka bir ayrılık üzerinden kurulur. Hasta ten bir yana, yaralı gönül bir yana savrulur. Bu ayrılık hayatta iken yaşanan acının azametiyle ölüm tecrübesi edinmek, anlamına da gelir:

“Tağlup tefrika-i hasret ile şehr-i vücûd

Ten-i bîmâr cüda bu dil-i efgâr cüda” (Nev’î: G.8/2)

Sevgilinin kaşları keman gibi kavilidir ve yan bakacağı vakit alınma doğru gerilir. Fırlattığı bakış ise âşığın gönlüne saplanır kalır. Aşağıdaki beyitte görülür ki âşık, sevgilinin fırlattığı o okların istikametini sine şehri diye tayin etmeyi diler. Böylece sevgilinin yan bakışı dahi yabana gitmeyecek, bu keskin oklar başka bir sineye saplanmayacaktır:

“Atma yabanlara oklarını ey kaşı kemân

Sîne şehrine götür her birisine cân al” (Emrî: G.305/2)

3.3. Can Şehri

Aşağıdaki bentte can, gönül şehrinin yanı başında anılır. Bu şehirler ki iç içe geçmiş hâldedir. Üstelik sevgili ikisini de yakıp yıkarak yerle yeksan etmiş, viraneye çevirmiştir. Sevgiliden ayrı kalma derdi, âşığın yaralı bağrını kanatır. Bunca viranenin orta yerinde kalakalmış bedeniyle âşığa, artık devir de muhaliftir ve dahası vuslata dair ümit zayıftır:

“Ayrılık cân u gönül şehrini vîrân eyledi

Yakdı yıkdı dostum hâk ile yeksân eyledi

Komadı cem’iyyet-i hâtır perîşân eyledi

Fürkâtün derdi nigârâ bagrumı kan eyledi

Rûzgâr oldu muhâlif vaslı hicrân eyledi” (Hayreti: Ms.7/1)

Şu beyitteyse can şehri, gam tarafından mihnet taşlarıyla imar edilmiş bir hisardadır. Böylece korunacak; içeriden dışarı, dışarıdan içeri herhangi bir fikrin, hüznün, ümidin girişi mümkün olmayacaktır. Bunu temin eden inim inim inleyen âşığın kendisidir zira o, beden burcunda nöbettedir:

“Şehr-i cânı seng-i mihnetle gam itmişdür hisâr

Nâlemüzle biz beden burcında nevbet beklerüz” (Emrî: G.210/2)

Sonuç

Şehir yaşam alanı anlamının dışında şairin his ve fikirleriyle iç âleminde kurduğu yerlere de işaret edebilir. Bu çalışmada, şiirin hayal haritasını genişleten ve beşerde kurulan şehirler sınıflandırılarak; Yunus Emre, Âşık Ömer; Kadı Burhaneddin, Şeyhî, Ahmed Paşa, Necâtî, Avnî, Behiştî, Mesîhî, Ferhad Paşa, Muhibbî, Zâtî, Fuzûlî, Bâkî, Figânî, Şeyhülislâm Yahyâ, Hayretî, Hayâlî, Haletî, Emrî, Bahâyî, Nâ’îlî, Nâbî, Nev’î, Neylî, Çelebizâde Âsım, Hâzık, Nedîm, Nevres-i Kadîm, Esrâr Dede, Keçecizâde İzzet Molla, Eşref Paşa divanlarından seçilen örnekler eşliğinde incelenmiştir.

“Şiir, Şehir ve Beşer” başlıklı genel değerlendirme bölümü ardından “Şehir ve Beşerin İnsani Hisler/Fikirlerle Bağdaşımı”nda belirlenen on dört başlık tek tek ele alınmıştır. “Aşk Şehri”nde acının, ölümün ve korkunun kol gezdiği görülmüştür. Bu değerli ve derin his klasik şiirde, kederin tesiriyle kişiyi kemale ulaştırır. “Bela Şehri”nde kederin ölçeği genişletilir, şair ateşin ta kendisi olur. “Belagat Şehri” ve “Söz Şehri”nde kabiliyetin parlatıldığı, şiirle alakalı bir zemin kurulur. Mecnun ve âşıklık ile özdeşleşen “Cünun Şehri”ni, dertle harap olmuş “Gam Şehri” takip eder. “Güzellik Şehri” ve “Melahat Şehri” üst düzey bir arayışı temsil eder hâldedir. Mutlak güzelliğin hüküm sürdüğü bu şehirlerde şairin payına zaman zaman yine divanelik ve gam düşer. “Kanaat Şehri”nde gezenler iktifaya, “Marifet Şehri”ni görenler ilim erbabı iken düşülen ahvale, “Melamet

Şehri”nde konaklayanlar aşk rüsvalığına denk gelir. En sık karşılaşılan şehirlerden biri “Muhabbet Şehri”dir ve içerisinde sevgiden hasıl olan derde, ateşe şahit olunur. “Sır Şehri”nde bir alışveriş gözlenirken “Ümit Şehri”nde yarına dair güveni arttıran iyi dilek ve dualar mevcuttur.

“Beşerin Şehir ile Tamamlanan Parçaları” bölümünde bizzat insana dair öğeler, şehirle ve çeşitli hayallerle kurulmuştur. “Gönül/Dil Şehri” savaşlar, seller, yangınlar, istilalar, çaresizlikler içindeki bir şehirdir. Ne hisarı ne temelli huzuru vardır. Her şeye rağmen mevsimleri karşılar, her gelenin elbet geçip gideceğini de anlar. Yine de şairin hâli iç açıcı değildir. Acının orta yerinde kavrulurken pejmürdedir, darmadumandır bazen de aşk tellalı kılığındadır. Sevgili uğradığındaysa aynı şehir; sanatla süslü, dünyadan bağımsız güzellikte bir köşeye dönüşür. “Beden / Vücut / Ten / Sine Şehri” alt başlığındaki örneklerde de gözyaşlarına gark olan, yara bere içindeki beden; bir şehir olarak tahayyül edilmiştir. Kurulan anlam katmanlarında kalıcı bir yaralanma söz konusudur. İçi ayrı, dışı ayrı sırlarla yaratılmış insana ait bu şehirde simyacıya da rastlanır, ayrılık kılıcı da seçilir; yangınlar, sancılar, seller, sesler ve sessizlikler de hüküm sürer. “Can Şehri” ise gönül şehri ile birlikte anılmış, acı ve dertle yanar hâlededir. Gam tarafından tahrip edilmiş bu şehrin, onarılmasına dair ümit de kalmamıştır. Görüldüğü üzere şairin beşer yanılla bağdaştırarak kurduğu bu iç şehirler ekseriyetle acıya, gama, derde ve tahammüle dair hayallerle örülmüştür. Böylece şehrin insanın bir parçasına dönüşmesi, insanlaşması; yer, zaman ve kişi sınırlarını aşmasıyla mümkün hâle gelebilmiştir.

Sonnotlar

¹ Makale boyunca şiir türleri şu kısaltmalarla verilecektir. K.: Kaside, G.: Gazel, Ms.: Musammat, Mr.: Murabba, Msn.: Mesnevi, Tr.: Tarih, Mt.: Matla, Kş.: Koşma.

² Tirmizi, Menakıb 20.

Kaynaklar

- AK, C. (1987). *Muhibbî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- AKKAYA, H. (1994). *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Dîvânı*. D. Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- AKKUŞ, M. (1993). *Nef’î Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- AYDEMİR, Y. (2000). *Behiştî, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- AYVERDİ, İ. (2008). *Kubbealtı Lügati*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- BACHELARD, G. (1996). *Mekânın Poetikası*. (Çev.: Aykut Derman). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- BİLKAN, A. F. (2011). *Nâbî Dîvânı 1-2*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- BOZ, E. (2021). *Yunus Emre- Dîvân (Fatih Yazması)*. Ankara: Yunus Emre Enstitüsü Yayınları.
- BURCKHARDT, T. (2013). *İslam Sanatı-Dil ve Anlam* (çev. Turan Koç). İstanbul: Klasik Yayınları.
- CEYLAN, Ö. ve YILMAZ, O. (2005). *Hazâna Sürgün Bahâr, Keçeci-zâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- ÇAVUŞOĞLU, M. ve TANYERİ, M. A. (2023). *Hayretî Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap.
- _____. (1987). *Zâtî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- DEMİRCİ, K. (1992). “Burç”. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 6, 421-422.
- Derleme Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982.
- DOĞAN, M. N. (2006). *Fatih Dîvânı Şerhi*. İstanbul: Yelkenli Yayınevi.

- ERGİN, M. (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- _____. (2002). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERGÜN, S. N. (1936). *Âşık Ömer Hayatı ve Şiirleri*. Semih Lütü Matbaası ve Kitap Evi.
- GİBB, E.J. W. (1999). *Osmanlı Şiir Tarihi I-II*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- GÜFTA, H. (1992). *Hazık Mehmed Efendi'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. YI. Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hadislerle İslam*. Ankara: DİB Yayınları, 2013.
- HORATA, O. (2019). *Esrâr Dede Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap.
- Hüseyin Remzî (1889). *Lügat-i Remzî*.
- İNALCIK, H. (1995). "İstanbul: Bir İslam Şehri". (Çev.: İbrahim Kalın). *İslâm Tetkikleri Dergisi*, 9, 243-268.
- İPEKTEN, H. (1970). *Nâ'îl-i Kadîm Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İSEN, M. ve KURNAZ, C. (1990). *Şeyhî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- KARADENİZ, M. U. (2021). "Kelimelerden Şehir: Osmanlıda Şiir-Şehir İlişkisi". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 24, 793-806.
- KARAHAN, A. (1966). *Kanunî Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figânî ve Divançesi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- KAVRUK, H. (2021). *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KILIÇ, A. (1994). *Ahmed Neylî Divanı*. D. Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KURNAZ, C. (1996). *Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlîli*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KURTOĞLU, O. (2017). *Zâtî Dîvânî (Gazeller Dışındaki Şiirler)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap.
- KUTLAR, F. S. (2004). *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî*, Ankara: Kalkan Matbaası.
- KÜÇÜK, S. (1994). *Bâkî Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MACİT, M. (2001). *Nedîm Hayatı Eserleri ve Sanatı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Mehmed Salâhî, (2023). *Kâmûs-ı Osmânî*. (Haz.: Kudret Ayşe Yılmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MENGİ, M. (2020). *Mesîhî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap.
- NAR, O. (2007). *Şeyhî Hayatı ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. D. Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ONAY, A. T. (2007). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. (Haz.: Cemal Kurnaz). Ankara: Birleşik Yayınevi.
- ÖZTEKİN, Ö. (2010). *Çelebizâde Âsım-Divan*. Ankara: Ürün Yayınları.
- PALA, İ. (1999). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- PARLATIR, İ. (2012). *Fuzûlî Türkçe Dîvân*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- SARAÇ, Y. (2002). *Emrî Divanı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- _____, (2007). *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. İstanbul: 3F Yayınları.
- SEFERCİOĞLU, M. N. (2001). *Nev'î Dîvânı'nın Tahlîli*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- STEİNGASS, F. J. (2005). *Persian-English Dictionary*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ŞAHİN, İ. (2010). "Şehir", *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 38, 446-449.

- Şemsettin Sami. (2010). *Kamus-ı Türkî*. (Haz.: Paşa Yavuzarslan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TALLY JR. (2020). *Mekânsallık*. Ankara: Hece Yayınları.
- TANRIBUYURDU, G. (2006). *Eşref Paşa Dîvânı (İnceleme, Transkripsiyonlu Metin, Nesre Çeviri)*. Yl. Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TARLAN, A. N. (1990). *Makalelerinden Seçmeler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- _____. (1992). *Ahmet Paşa Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____. (1992). *Hayâlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____. (2004). *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____. (1997). *Necati Beg Divanı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TOLASA, H. (1979). *Şeyhülislâm Bahâyî Efendi Divânı'ndan Seçmeler*. Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- _____. (1973). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- TULUM, M. ve TANYERİ M. A. (1977). *Nev'î - Divan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TOPRAK, M. (2006). *Şeyhülislâm Bahâyî Dîvânı Şerhi*. Yl. Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TUFAN, A. E. ve YALUĞ İ. (2010). "Aşk Fenomeni ve Sevgi İlişkilerinin Nörobiyolojisi". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, C. 2, S. 4, 443-456.
- TUNA, O. N. (1961). "Kelimeler Arasında". Ankara: Türk Dili, S. 10, 642-644.
- TURAN, L. (1998). *Yenişehirli Avnî Bey Dîvânı'nın Tahlili (Tenkitli Metin)*. D. Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- ULUDAĞ, E. (1992). *Şeyhülislâm Bahâyî Divanı (İnceleme-Karşılaştırılmalı Metin)*. Yl. Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UZUN, M. (2010). "Edebiyatta Burç". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 6, 424-426.
- YAVUZ, K. ve YAVUZ O. (2016). *Muhibbî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- YILDIZ, A. (2006). *18. Yüzyıl Şâirlerinden Ferhad Paşa Divanı (Metin – İnceleme)*. Yl. Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- YILMAZ, A. (2023). "Üç Bursa Şehrengizinde Renkler ve Rengiyle Öne Çıkan Nesnelere". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.13, 155-173.